

ЛЕСЯ УКРАЇНКА ТА ТРАДИЦІЇ ГУМАНІЗМУ Й ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Андрій Міносян, канд. іст. наук, проф. (*ХДУХТ, Харків*)

Олексій Варипаєв, канд. філос. наук, проф. (*ХДУХТ, Харків*)

Любов Юрченко, д-р філос. наук, проф. (*ХНУЦЗ, Харків*)

The article traces the development of traditions of humanism and universal values from the times of Kiyivska Rus to the present day. Particular attention is paid to the formation of the humanistic worldview of Ukrainians during the Cossack era and under the leadership of the tsarist government. Lesya Ukrainka's humanistic views, her views on the ideal of human coexistence and a kind of existential humanism, which was of great importance for the formation of the Ukrainian intelligentsia in the XX century, contain philosophical and cultural potential for the formation of humanistic consciousness of modern man.

Key words: humanism, Lesya Ukrainka, existentia, cultural potential, national idea.

Ключові слова: гуманізм, Леся Українка, екзистенція, культурний потенціал, національна ідея.

Протягом майже всієї історії розвитку людського суспільства докорінні зрушення і перетворення, які відбувалися в ньому, а також будь-які непорозуміння, незгоди чи спірні питання вирішувалися або шляхом насильства, або пошуком взаємоприйнятих рішень, орієнтацією на гуманізм, розуміння загальнолюдської вартості тощо.

Про цінність людини як особистості, її права на свободу, розвиток, щастя, на прояв своїх здібностей говорили Арістотель, Данте, Петрарка, Бердяєв та ін. [3, с. 36]. Видатний український філософ, просвітитель, поет Григорій Сковорода у своїх творах утверджував високі моральні якості людини, вирішуючи проблему її щастя в самопізнанні та праці, яка відповідає природним нахилам особи. Ідеали гуманізму і людяності яскраво відбилися в його словах про те, що «щастя треба шукати всередині нас самих. Розглядівши себе, спізнавши себе самого, ми знайдемо у себе самих душевний спокій і сердешну радість» [2, с. 85].

Гуманістична традиція формувалася багатьма поколіннями на тривалому і суперечливому шляху свого розвитку. Сьогодні, гортаючи сторінки вітчизняної історії, ми звертаємо увагу не тільки на те, що впровадження християнства було найвеличнішою подією стародавньої Русі, а й на те, що «нову віру густо полито кров'ю українського народу, що боронив батьківську віру». «Вогнем і мечем» запроваджувалася нова віра, як стверджує у своїй праці «Хрещення

українського народу» відомий політичний і церковний діяч І.Огієнко [10, 119], і про це також не слід забувати.

Гуманістичні традиції, закладені у культурі Давньої Русі, продовжувалися у часи козацтва. Саме козацтво стає каталізатором зростаючого національно-визвольного руху в Україні, що став складовою частиною загальноєвропейських соціально-економічних, політичних та культурних зрушень в контексті руйнації феодалізму та народження буржуазної системи.

На думку зарубіжних дослідників, «козацтво започаткувало важливу сторінку нашої історії» [9, с. 79], відіграло значну роль у збереженні українського народу як етнічної спільноти.

Формуванню політичної свідомості, патріотичного піднесення, національної самобутності і окремішності сприяли культурно-побутові традиції, що корінням своїм сягають у глибину століть. Звички і традиції формувалися у постійній боротьбі з ворогами і сприяли набуттю особливих рис українського козацтва, таких, як мужність, хоробрість, відчайдушність, готовність до самопожертвування [13, с. 234].

Козацькій душі були притаманні романтизм, омріяність, поетика, що відзначалось в створенні видатних творів художнього слова, зокрема дум, пісень, козацьких літописів. Серед них були й такі, що здобули освіту в Києво-Могилянській академії і навіть у західноєвропейських університетах [1, с. 17].

Власне, вся історія українського народу являє собою протистояння гуманізму та насильства, що стримувало зростання вітчизняної духовної культури і було дуже серйозною перешкодою на шляху до державної незалежності. Згадаймо хоча б «домашню», як її охрестили історики, війну Виговського з козацькою старшиною, до якої був притягнутий український народ.

Саме він і став жертвою і заручником необачної політики гетьмана, зрештою утримавшого свою владу, але чи не занадто велика ціна (50 тисяч людських жертв) заради порозуміння з опозицією?! Такі свідчення знаходимо у праці І. Крип'якевича «Історія України» [8, с. 190].

Процес переосмислювання історичного минулого передбачає й осудження тієї жакливної різанини, що скоїлась в Україні під час повстання, відомого як «Коліївщина». Драматизм цієї події тим більший, що він мав, так би мовити, своє продовження. Дещо схоже станеться пізніше, в 1919-1920 рр., коли під час погромів в Україні загинуть 35-50 тис. євреїв, і, на жаль, участь у репресіях візьмуть й війська Директорії (факти зустрічаємо у О. Субтельного [11, с. 317].

Сьогодні ми маємо можливість говорити про поступове і послідовне знищення української автономії усіма без винятку царськими адміністраціями, посиляючись й на відомих російських істориків (про «кривість» вирішення малоросійського питання неодноразово писали Соловйов, Ключевський та ін.); про свідому експлуатацію людських пороків, таких, як ненависть, заздрість, підозра, які насаджувались серед козацтва та старшини, що відіграло роль роз'єднуючого фактора в національному русі за свободу та незалежність протягом усієї історії Української держави.

Політика царського уряду знищувала ті паростки просвітництва та гуманізма, що були притаманними українському населенню. Французький інженер Гійом Левассер де Боплан (1595-1673), який тривалий час мешкав в Україні, згадував про те, що незалежності української жінки могла позаздрити дворянка будь-якої-європейської країни, бо вона була освіченою, рівною у правах з чоловіком, мала такі ж громадянські права, особисту незалежність та ін. Переписи 1740 і 1748 років ще показува ли, що в Полтавській і Чернігівській губерніях на 1094 села припадало 860 шкіл. Але вже за піввіку навчання рідною мовою було заборонено. І вже в 1894 році за переписом в Україні на 100 душ налічувалося всього 13 освічених.

Як писав відомий український і російський історик Микола Костомаров, «влияние европейских идей – сочетания государственного единства с единством народности заронило и у нас несправедливую мысль, что поддержка южнорусской народности и развитие южнорусского языка могут быть вредны для государственной цельности» [7, с. 57].

Чимало видатних діячів української культури, мистецтва та літератури спирались у своїй творчості на ідеї гуманізму та відтворювали їх. Однією з яскравих постатей, що втілює розвиток національної ідеї у річищі гуманізму, була Леся Українка (1871-1913), чия постать та творчість були просякнуті ідеями гуманізму та кращої долі власного народу й людства.

Безумовно, погляди Лесі Українки на ідеал людського співіснування та на подальшу долю власного народу ґрунтувалися на попередній гуманістичній традиції українства. Зародки ідей гуманізму можна побачити й у діячів Києво-Могилянської академії та Григорія Сковороди, відбилися вони й у творчості письменників ХІХ століття, зокрема у Миколи Гоголя, формувалися в дискусіях та обговореннях з сучасниками, зокрема Ольгою Кобилянською та Іваном Франком, бралася до уваги творча й духовна позиція письменників модернізму на Заході.

Кінець ХІХст. характеризується вивільненням людини, її особистості від нав'язуваних обов'язків сімейного, державного та релігійного характеру. Людина опиняється на перехресті шляхів, де їй самій треба вирішувати свою долю, вибудовувати свій екзистенційний потенціал. Людське «Я» формується багатьма принципами свідомого та несвідомого розвитку особистості, і тут цікаво, який шлях вибирають герої та героїні творів Лесі Українки, щоб змоделювати цілісну особистість, що пориває з традицією та намагається сформулювати власні життєві орієнтири.

Безумовно, у творчості Лесі Українки прослідковуються певні етапи та періоди, від юнацького романтизму до більш зрілого погляду на світ, що подекуди формує й деякий песимізм.

Духовність, людяність, ідеї гуманізму як дієві механізми, які можуть врятувати світ та людство, стають наріжним каменем поезії та драматургії письменниці. Сенс людського буття Леся Українка ще з ранніх творів вбачала у гуманістичному ідеалі розвитку людини, яка є особистістю та бореться з існуючими суспільними негараздами, відстоює національні інтереси та національну гідність власного народу.

Людина і природа, людина і праця, самоусвідомлення людини та її вираження у боротьбі за кращі суспільні умови та кращу долю людства стають важливими для формування людини нового типу, яскравим представником якого була й сама Леся Українка.

Нелегкі умови особистого життя поетеси теж сприяли тому, що людяність, духовність була для неї найважливішою складовою особистості, формуючи тип людини, яка втілює ідеали національної самосвідомості та одночасно здійснюється до загальнолюдських ідеалів гуманності. Тут безумовно простежується вплив філософсько-культурологічних ідей Григорія Сковороди та Тараса Шевченка. Ідеї загального гуманізму, за думкою таких дослідників, як О. Забужко, Н. Горбач, Л. Костенко, А. Бичко, Леся Українка збагатила аналізом відносин еліти, яка розділилася на прогресивну інтелігенцію та владну еліту, та народу і його важкого побуту й буття [1, с. 5-15].

Головні ідеї незалежності й свободи нації, національного відродження та боротьби за нього органічно поєднувалися у Лесі Українки з загальнофілософськими поглядами на світ та його устрій.

Гуманізм як феномен філософської антропології є провідною темою роздумів людства у часи кризи ХХ століття (згадаємо твори М. Метерлінка, «Чарівну гору» Т. Манна та ін.), й тут Леся Українка наближається до філософської позиції екзистенціалізму, пропонуючи свій ідеал «людини-бунтівника», але для якого на першому місці стоять почуття власної Батьківщини, її відродження, заступництво за гноблених та постійна боротьба з існуючим несправедливим станом речей.

Національна свідомість і національна пам'ять стають у творчості Лесі Українки важливими складниками людською особистості, тим корінням, яке плекає паростки гуманізму. Просвітницька та культурна місія, яку інтелігенція повинна виконати перед власним народом, були наслідком існуючого стану речей у Російській імперії, де український народ зазнавав державницьких перепон з боку самовизначення та функціонування національної культури.

Ще один бік гуманістичної позиції Лесі Українки – показ творчого трагізму митця, що було у дусі неоромантичних тенденцій часу, однак на перший план все одно висувається тема служіння своєму народові, що можна прослідкувати у творах «Давня казка» та «Лісова пісня». У останній через народно-фольклорні мотиви оспівується утопічно щасливий час, який обернений не тільки у минуле, але й звернений до майбутнього. Духовна краса людини стверджується як її найвища цінність, а зрада ідеалам кохання, боротьби та служіння людям суворо засуджується. Прекрасне у людині належить до вищого світу, робить її Божим творінням, яке повинно жити за ідеалами добра й краси.

Високий гуманістичний ідеал письменниці художньо втілює та філософськи обгрунтовує у своїх віршах та драмах, протиставляючи споглядання боротьбі та дії [6, с. 125].

Кризойою ідей гуманізму стала перша світова війна та червонобіла трагедія, що зіткнули українців, роздертих поміж кількома країнами, зупинивши цим налагоджений було процес відновлення української державності. Спроба нової

влади виправдати насильство загостренням класової боротьби та революційною мораллю (!) призвела до таких страхів, яких не знало людство. Слід згадати лише про штучний голодомор 1932-1933 рр. або винищування селянства під час колективізації, щоб зрозуміти неможливість будь-яких політичних формул та лозунгів, які руйнують принципи рівності, свободи, справедливості як норми взаємин між людьми.

Й нині відродження нації, побудова нової держави не повинні виходити за межі конструктивних відношень між людьми. Ми повинні зберегти цивілізований підхід, тобто усунення системи поглядів і «цінностей» соціалістичного минулого не повинно супроводжуватись новою «міфологізацією», нехтуванням надбань попередніх поколінь.

Ось чому, створюючи сьогодні нові концепції буття та розвитку нації, відмовляючись від ідеологічних кліше, «нормативів» та чорно-білого мислення, від доктрин, що виправдовують і абсолютизують насильство як метод здійснення суспільних перетворень, слід уважніше придивитися до ідейної спадщини видатних митців українського народу, зберегти тисячолітні традиції під ознакою гуманізму, розуму й людяності. Яскравим прикладом такого гуманізму є життя й творчість Лесі Українки, оригінальним внеском якої до скарбниці національної культури стала концепція людини, що поєднує загальнолюдський гуманізм з повсякденною боротьбою духу як за власний духовний розвиток, так і за ідеї національного відродження.

Література

1. **Апанович О.М.** Розповіді про запорозьких козаків. Київ : Дніпро, 1991. 333 с.
2. **Багалій Д.І.** Історія Слобідської України. Харків : Основа, 1991. 256 с.
3. **Бердяев Н.А.** О назначении человека. Киев : Амрита, 2019. 460 с.
4. **Бичко А.К.** Леся Українка. Світоглядно-філософський погляд. Київ : Укр. Центр духов. культури, 2000. 185 с.
5. **Грушевський М.С.** Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ : Т-во "Знання" України, 1991. 240 с.
6. **Забужко О.** Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Київ: Факт, 2007. 640 с.
7. **Костомаров Н.И.** Исторические произведения. Автобиография. Киев : Изд-во при Киев. гос. ун-те, 1989. 734 с.
8. **Крип'якевич І.П.** Історія України. Львів : Світ, 1990. 519 с.
9. **Мірошниченко В.** Запорізьке козацтво в англomовній періодиці та історіографії / Київська старовина, № 3, 1992, с. 79-81.
10. **Огієнко І.** Хрещення українського народу // Віра й культура. 1982. № 4. с. 13-56
11. **Субтельний О.** Україна. Історія. Київ : Либідь, 1991. 509 с.
12. **Черненко А.М.** Українська національна ідея. Дніпро : Вид-во ДДУ, 1994. 138 с.
13. **Яворницький Д.І.** Історія запорізьких козаків : у 3 т. Львів : Світ, Т. 1., 1990. – 316 с.